

רדיקליזם וטרור אסלאמי - רקע היסטורי

מאיר ליטבק

'המדינה האסלאמית' היא הביטוי הקיצוני והאלים ביותר של הפונדמנטליזם האסלאמי בעידן המודרני. הפונדמנטליזם האסלאמי הוא חלק מתופעה עולמית, שמשמעה תגובה אקטיביסטית לוחמנית של חברות שונות בעולם לתחושת האיום על זהותן הדתית-תרבותית, בשל תהליכי המודרניזציה והגלובליזציה שמקורם בציוויליזציה המערבית. כמו כן, הפנייה לאקטיביזם דתי הייתה ועודנה תגובה לטלטלות חברתיות וכלכליות קשות שחברות אלה חוו בעקבות תהליכי המודרניזציה, במיוחד בקרב אלה שלא זכו ליהנות מפירותיה.

תחושת המצוקה והחשש לאבדן הזהות הדתית-תרבותית היו חזקים במיוחד בחברות מוסלמיות ובמזרח התיכון הערבי בפרט, ממחצית המאה התשע עשרה ועד ימינו. אלה נבעו מהפער העמוק בין התפיסה האסלאמית העצמית בדבר מקומו הראוי של האסלאם, אשר נועד מטבעו לעליונות על כל הציוויליזציות האחרות, לבין הנחיתות הפוליטית, הכלכלית והטכנולוגית של העולם המוסלמי בעת החדשה מול המערב. הפער בולט במיוחד נוכח העובדה שבניגוד ליהדות ולנצרות, האסלאם כדת וכציוויליזציה זכה מראשיתו להצלחה מרשימה ביותר, שהאפילה על אירופה ולא נפלה בצורה משמעותית מהישגי הציוויליזציה ההודית והסינית. הישג היסטורי זה עודד את האמונה כי הצלחתו של האסלאם בעולם הזה היא אחת ההוכחות לצדקתו התיאולוגית. לפיכך, חולשתן ונחיתותן של חברות מוסלמיות בעידן המודרני ועליונותה של הציוויליזציה המערבית עוררו תחושת מצוקה פסיכולוגית ואף תיאולוגית, בעקבות הקושי להסביר את הפער בין המציאות לבין האמונה.

אחת התגובות המרכזיות למשבר הייתה תנועת הסלֶפִּיה הרפורמיסטית, שהייתה מזוהה עם מוחמד עבדה (נפטר ב־1905), שניהן כמופתי של מצרים. נקודת המוצא של זרם זה התבססה על האמונה המקובלת כי האסלאם בתקופת "האבות הקדמונים ישרי הדרך" ("אֶסְלַף אֶצֶלֶח"), כלומר תקופת הנביא מוחמד ושלושת הדורות שאחריו, היה בשיא תפארתו, ולכן הוא אמור לשמש דוגמה ומופת למוסלמים בכל הדורות. עבדה

הוסיף לרעיון זה את הקביעה כי האסלאם היה מראשיתו דת רציונלית, אשר השכיחה להתקדם ולהתפתח בזכות הסתגלות נבונה לנסיבות תוך שמירה על לוז מהותה, אך הוא איבד את היכולת הזאת במאה השלישית לקיומו בגלל שיתוף פעולה פסול בין שליטים עריצים, אנשי דת מושחתים ומפקדי צבא ממוצא טורקי, שהביאו עמם את מנהגיהם הפגאניים. הפתרון שלו לבעיה היה ברענון החוק האסלאמי על ידי הפעלת "אג'ת'האד", כלומר השימוש בכלים תבוניים רציונליים על מנת לפרש מחדש את החוק הדתי, וכדי לספק פתרונות הלכתיים לשאלות ולבעיות משפטיות וערכיות שעלו בעידן החדש. זאת, תוך הבנה לדרישות הזמן ולאיינטרס של טובת הציבור ("מצלחה"). בפועל הציע עבדה לשלב באופן מבוקר בתרבות המוסלמית מכלול שיטות ורעיונות הלוקחים מתרבות המערב, כדי להתאים את האסלאם לעידן המודרני אך בלי שיאבד את זהותו.¹ תלמידו של עבדה, מוחמד רשיד רדא (נפטר ב־1935) המשיך בקו הזה, אולם הטלטלה שבאה בעקבות מלחמת העולם הראשונה הביאה לשינוי חד בעמדתו ובתנועת הסלפיה כולה. התפוררותה של האימפריה העות'מאנית – האימפריה המוסלמית האחרונה בהיסטוריה, השלמת ההשתלטות המערבית על רוב ארצות האסלאם ועל המזרח התיכון בפרט, ביטול הח'ליפות – סמל אחדותו הפוליטית-תרבותית של עולם האסלאם – על ידי מוסטפא כמאל אתאטורק בשנת 1924 ועלייתה של הלאומיות החילונית, כל אלה יצרו תחושת משבר קשה אצל רדא וחסידי. מבחינתם, לא ניתן היה להפריד בין הפן התרבותי לפן האימפריאליסטי של אירופה. יתרה מזו, תרבות המערב עצמה נתפסה כניצבת במשבר עמוק בעקבות ההרג הנורא בתקופת המלחמה, וערכיה נראו באותה עת חלולים מתמיד. מסקנתם הייתה המשך התמיכה במודרניזציה של האסלאם, אך תוך התנגדות נחרצת לאימוץ ערכי המערב.² ניתן לראות המשכיות בין משנתו של רדא לבין כתביו של חכם ההלכה הגדול, תקי א־דין אחמד אבן תימיה (1263–1328), ולתורתו של מוחמד אבן עבד אל־והאב (1703 – 1792), מייסד זרם הוואביה השמרני, שהטיפו לגישה פוריטנית נוקשה בפרשנותם הדתית ולהפעלת אלימות כלפי הסוטים מדרך האסלאם הטהור. אך בשונה מהעבר, הפונדמנטליזם האסלאמי בימינו בא בתגובה לתהליכי מודרנה וחילון, הנתפסים כמסכנים את עצם קיומו של האסלאם, בעוד ההגות הפוריטנית המוקדמת נוצרה בתקופה שבה שלטה הדת כאידאולוגיה הבלעדית.

רדא היה תיאורטיקן שהטיפ לרעיונותיו באמצעות כתב העת 'אל־מנאר' (המגדלור), שיצא בקהיר והופץ בקרב כלל הקהילות המוסלמיות בעולם. אולם, האיש שאחראי יותר מכול למעבר מתאוריה למעשה היה חסן אל־בנא (1906–1949), שייסד את תנועת האחים המוסלמים במצרים בשנת 1928, ועיצב את תפיסותיה ואת דרכי פעולתה. אל־בנא היה תוצר של תהליכי המודרניזציה, כבן למשפחה כפרית דתית שעבר לעיר הגדולה ובה זכה לחינוך מודרני. הוא נשלח לשמש מורה בעיר אסמאעיליה, שרוב תושביה היו

מהגרים שנעקרו מקהילתם הכפרית ולא הייתה להם מסגרת חלופית, ומעליהם שכנה אוכלוסייה אירופית גדולה שהכתיבה את צביונה ה"מתמערב" של העיר. אל-בנא לא נבדל מקודמיו באבחון הבעיה: ראשית, במשך מאות שנים ספג האסלאם השפעות זרות שקלקלו את המסר המקורי שלו והשחיתו את המוסלמים. שנית, האסלאם סבל מקיפאון ולא היה מסוגל לספק תשובות לבעיות דת וחברה שהופיעו בשל המודרניזציה וההתמערבות, והתוצאה הייתה התרחקות המאמינים מהדת. הפתרון שהציע היה כפול, "מודרניזציה של האסלאם ואסלאמיזציה של המודרנה", שפירושה רענון האסלאם באמצעות האג'ת'האד, תוך דחיית ערכי המערב והחזרת המאמינים לדת הנכונה, וכן השלטת ערכי האסלאם על המציאות המודרנית. החידוש הגדול היה בדרך שהתווה כדי להחזיר את המאמינים לחיי הדת, ומרכזיותה של הפוליטיקה בתפיסתו. אל-בנא פיתח את אסטרטגית ה'דעווה', ששילבה הטפה דתית עם בניית רשת שירותי רווחה, שהמדינה לא השכילה או לא רצתה לספק. בתמורה לקבלת שירותי הרווחה כדוגמת גני ילדים, טיפול רפואי ומתן צדקה, האזרחים התחייבו להשתתף בפעילות הדתית של התנועה ולאמץ אורח חיים אסלאמי. תהליך האסלאמיזציה של החברה היה אמור לנוע מלמטה למעלה ולהביא בסיומו להקמת משטר אסלאמי ("נט'אם אסלאמי"). אל-בנא הסביר כי הפוליטיקה היא מרכיב מהותי באסלאם, והקמתה של מדינה שתתנהל על פי חוקי ההלכה האסלאמית – השריעה – היא ערך מרכזי באסלאם. הוא שלל את הדמוקרטיה הליברלית מתוקף היותה רעיון זר לאסלאם, שנועד לפצל את המאמינים לסיעות יריבות. עם זאת, מאחר שהבין את כוח המשיכה של הדמוקרטיה, הוא דיבר על מודל עתידי של "דמוקרטיה אסלאמית", שבה יוכלו להשתתף רק תנועות אסלאמיות שהקוראן והשריעה יהיו המצע שלהן. אל-בנא ייחס לרעיון הג'האד חשיבות רבה, ואף טבע את הססמה "אללה הוא תכליתנו, הנביא מנהיגנו, הקוראן חוקתנו, הג'האד דרכנו, והמוות למען אללה הוא הנעלה שבמשאלותינו". עם זאת, הוא טען שיש לדחות את מימוש הג'האד לעתיד.³

בתחילת דרכו של אל-בנא הפעלת אלימות פוליטית נגד מוסלמים. עם זאת, בתום מלחמת העולם השנייה הוא אישר לפעילים צעירים שרצו לקצר את הדרך למדינה האסלאמית המיוחלת להקים ארגון טרור חשאי במסגרת התנועה. בשנים 1946–1949 אף רצחו פעילי מספר פוליטיקאים פרו-בריטיים. כמו כן שלחו האחים המוסלמים מתנדבים לסייע לפלסטינים במלחמה נגד היישוב הציוני ב-1948. בשל מעשי הטרור הוצאה התנועה אל מחוץ לחוק ב-1948. כנקמה רצח פעיל בתנועה את ראש ממשלת מצרים נוקראשי בדצמבר 1948, ובתגובה רצחו סוכני משטרה את אל-בנא בפברואר 1949. על אף שהוצאו אל מחוץ לחוק המשיכו האחים המוסלמים בפעילותם ואף תמכו בגמאל עבד א-נאצר שעלה לשלטון בהפיכה צבאית ב-23 ביולי 1952, בתקווה לשמש מדריכי הרוחניים. אולם, ב-1954 התגלע קרע בינם לבין א-נאצר עקב גישתו

האוטוריטרית וסירובו להעניק להם השפעה, ובשל פנייתו למשטר חילוני. בעקבות ניסיון התנקשות בחיי א-נאצר ב-1954 הוציא המשטר המצרי את האחים המוסלמים אל מחוץ לחוק, ואף רדף אותם עד מותו של א-נאצר ב-1970.

מדיניותו החילונית של המשטר הנאצריסטי וצעדי הדיכוי נגד האחים המוסלמים הביאו להולדתו של הזרם הסלפי-ג'האדי באסלאם. אבי זרם זה היה סיד קטב (1906-1966), שהיה אחד האידאולוגים המרכזיים של האחים המוסלמים עד מאסרו ב-1964. בעת שהייתו בבית החולים של הכלא, בעקבות עינויים קשים שעבר, כתב קטב את ספרו "מעאלם פי א-טריק" (ציוני דרך), הנחשב לספר היסוד של זרם זה. במציאות האנושית, לדברי קטב, ישנם שני מצבים אפשריים: "חאכמיה", שמשמעותה ריבונות האל ושלטון מוחלט של חוקי האסלאם, כאשר כל דבר פחות מכך משמעותו נסיגה ל"ג'אהליה" – תקופת הברבריות והבערות שקדמה לאסלאם. לדעת קטב, מצרים ושאר ארצות האסלאם נמצאו למעשה בתקופת ה"ג'אהליה" החדשה, מפני שהשתעבדו מרצון לחוקים ולרעיונות מעשי ידי אדם כדוגמת הלאומיות והסוציאליזם, ותושביהן היו למוסלמים בשם בלבד. קטב התייחס מגישתם של האחים המוסלמים בדבר אסלאמיזציה הדרגתית של החברה מלמטה, בטענה כי המדינה הערבית המודרנית לא תאפשר לנאמני האסלאם להפיץ את תורתם – בין אם בשל הפעלת אמצעי דיכוי נוקשים, ובין אם על ידי שטיפת מוחם של האזרחים באמצעות מערכות החינוך והתקשורת. הברירה שנותרה בידי נאמני האסלאם האמיתיים הייתה לפרוש מהחברה למעין גטו מרצון שבו יוכלו לחיות על פי חוקי האסלאם, ובמקביל – לאגור נשק ולמשוך לשורותיהם תומכים נוספים. כאשר יהיו חזקים מספיק יתפסו נאמני האסלאם את השלטון בכוח, ואז ישתמשו הם בכליה של המדינה המודרנית כדי לאכוף את חוקי האסלאם על החברה. כדי להצדיק את המרד בשלטון, רעיון המנוגד למסורת המוסלמית, הסתמך קטב על אבן-תימיה, שקבע כי שליט שאינו מציית לחוקי האסלאם הוא כופר ויש להכריז נגדו ג'האד.⁴

קטב הוצא להורג ב-1966, אך במהלך שהותו בכלא הוא השפיע על שורה של פעילים אסלאמיסטים צעירים שהיו כלואים עמו ואימצו את רעיונותיו. שני אירועים – מלחמת ששת הימים ב-1967 ומותו של א-נאצר ב-1970 – העניקו לתנועות ולרעיונות האסלאמיסטיים תנופה מחודשת. התבוסה חשפה את כישלון החזון הפאן-ערבי הסוציאליסטי של הנאצריזם, ובחלל האידאולוגי שנוצר בעולם הערבי נתפס האסלאם כחלופה הטובה ביותר. האסלאם הוצג כמערכת חובקת כול המספקת את הפתרונות לבעיית העולם הזה והעולם הבא, וכדרך היחידה להגשמת תחייה ועוצמה ערבית ואסלאמית. רעיונותיהם של האסלאמיסטים היו כוללניים ולא נכנסו לפרטים שהיו חושפים את חוסר המעשיות שבהם, ולכן היו בעלי כוח משיכה רב. הפתרון האסלאמי הוצג כפתרון אותנטי, ששורשיו נעוצים בתרבות המקומית והוא מתאים לתנאים

המקומיים, בשונה מפתרונות מיובאים כגון הליברליזם או הסוציאליזם, שמקורם הזר הוצג כגורם מרכזי לכישלונם באזור. הדרך האסלאמית הוצגה כדרך שזכתה להצלחה רבה בעבר הרחוק, אך בניגוד לחלופות האחרות שנכשלו כולן, היא לא נוסתה בהווה.⁵ בשנות השבעים ניכר גם כישלונם של הסוציאליזם הערבי בחילוצן של ארצות ערב מנחשלותן הכלכלית, ובעיקר במתן תעסוקה למאות אלפי צעירים בוגרי תיכון ואוניברסיטה. ססמתן של התנועות האסלאמיות "האסלאם הוא הפתרון" הייתה בעלת כוח משיכה אדיר במיוחד עבור אותם צעירים, שסיכוייהם למצוא תעסוקה, דיור ואף להתחתן היו מוגבלים.

הנשיא המצרי אנואר א-סאדאת שירש את א-נאצר שחרר מהכלא אלפי עצירים אסלאמיסטים, ואפשר לאחים המוסלמים לחדש את פעילותם, גם אם תחת מגבלות. מדיניות הפתיחות הכלכלית של א-סאדאת, שהרחיבה את הפערים החברתיים, הגבירה את כוח המשיכה של מערכת הרווחה של האחים המוסלמים לשכבות ניכרות במצרים. בה בעת, חלק מהפעילים הצעירים ששחררו מהכלא הקימו כמה ארגונים ששאפו להפיל את השלטון במצרים. שלושה מבין הארגונים הללו היו חשובים במיוחד: "א-תכפיר" ואל-ג'ה'רה" בראשותו של שוכרי מוסטפא, שמנתה כמה עשרות סטודנטים ואשר חטפה ורצחה את שר ההקדשים לשעבר של מצרים ב-1977; "ג'מاعت אל-מסלמין לל-תכפיר" בראשות טה א-סמוי, שאנשיו שרפו מסגדים שלא היו כשרים מספיק לטעמם; ארגון "אל-ג'ה'ד" בהנהגתו של עבד א-סלאם פרג', שאנשיו רצחו את הנשיא סאדאת באוקטובר 1981.⁶ השלטונות המצריים חיסלו את הארגונים הללו, עצרו מאות מתומכיהם והוציאו להורג עשרות מהם. אולם, התופעה לא נעלמה.

הפלישה הסובייטית לאפגניסטן בדצמבר 1979 היוותה נקודת ציון משמעותית בהתפתחותן של התנועות הסלפיות. עד אז התמקדו התנועות הללו במאבק ב"אויב הקרוב", כלומר בשליטי ארצותיהם, מתוך האמונה כי הם מאיימים על הקהילה המוסלמית מבפנים ומונעים ממנה להגשים את יעדיה הדתיים והפוליטיים. אולם, הפלישה הסובייטית הביאה לשינוי סדר העדיפויות וליציאה למאבק ב"אויב הרחוק", המסכן את האסלאם מבחוץ. בעקבות כך נהרו לאפגניסטן אלפי צעירים מרחבי המזרח התיכון כדי ליטול חלק בג'ה'ד ויצרו בפעם הראשונה בהיסטוריה "אינטרנציונל אסלאמי". בין הבאים לאפגניסטן היו אוסאמה בן-לאדן מערב הסעודית, שהתבלט כאיש ארגון מעולה, וההוגה הרדיקלי עבדאללה עזאם הפלסטיני, שהחיבור ביניהם הוביל להקמתו של "המשרד למתן שירותים למג'אהדין", שפעל כמרכז לגיוס מתנדבים מוסלמים, ומאוחר יותר – לייסוד ארגון אל-קאעדה.

עזאם העלה את הג'ה'ד לדרגת המצווה השנייה בחשיבותה באסלאם לאחר האמונה בייחודו של האל, ולחובה אישית המוטלת על כל מוסלמי. אבל, בשונה מהוגים אחרים וכנראה בשל מוצאו הפלסטיני, הוא התמקד בחובה להשיב לשלטון

האסלאם את כל השטחים שנכבשו בידי אויביו החיצוניים – החל מפלסטין וקוסובו וכלה בסיציליה וספרד – אך ורק באמצעות ג'האד. הוא הסביר כי לוחמי האסלאם חייבים לגבש סדר עדיפויות שלפיו יתמקדו בזירה אחת כיעד ראשוני לג'האד, אך יציבו זירה נוספת כיעד משני. לאחר שחרור היעד הראשוני והקמת אמירות אסלאמית בו יעבור הג'האד ליעד השני, ובה בעת יוחלט על יעד שלישי, וכך יימשך הג'האד עד שחרור כל האדמות האסלאמיות והקמת הח'ליפות, שתשתרע מאינדונזיה במזרח עד מרוקו וספרד במערב. על אף היותו פלסטיני טען עזאם כי אפגניסטן צריכה להיות היעד הראשון לג'האד, ולא פלסטין. ראשית, מפני שהסיכוי להשיג ניצחון מהיר גדול יותר, ושנית מפני שהחברה הפלסטינית עברה תהליך התמערבות והשחתה מוסרית בשל מגעה עם ישראל, בעוד החברה האפגנית נשארה נאמנה יותר לדת, ולפיכך יהיה קל יותר להקים בה תחילה את המדינה האסלאמית האוטופית. עד שחרור כל האדמות האסלאמיות יש לקיים, בו בזמן ובמידת האפשר, ג'האד גם באדמות האסלאמיות שעתידות להיות משוחררות (למשל מצרים ואלג'יריה), וכן באדמות שמתקיים בהן עימות בין המוסלמים "העשוקים" לשליטיהם המוסלמים או הלא מוסלמים (למשל בפיליפינים).⁷

עזאם היה זה שהניח את היסודות להקמת ארגון אל-קאעדה, והיה לאורך כל תקופת מלחמת אפגניסטן למורו הרוחני של בן-לאדן. על בסיס רעיון "אל-קאעדה א-צ'לבה" (הבסיס המוצק) שהגה עזאם, הכריז בן-לאדן בסוף נובמבר-תחילת דצמבר 1989 בפשאוויר על הקמת ארגון אל-קאעדה, ופתח שלב חדש בהיסטוריה של הטרור העולמי. גורם מרכזי שזרז את הקמת אל-קאעדה היה כישלונם של הארגונים הסלפים-ג'האדיים במצרים, בסוריה ובאלג'יריה להפיל את המשטרים הקיימים. הכישלון נבע ממספר גורמים: המשטרים הערביים השכילו ליישם את לקחי המהפכה באיראן והפעילו אמצעי דיכוי אכזריים ומתוחכמים כדי לנטרל את הסלפים-ג'האדיים. בה בעת, האמצעים הטרוריסטיים האכזריים שלהם, כולל מעשי רצח חסרי אבחנה של אזרחים תמימים וקטיעת איברים וכלה בפגיעה בכלכלה המקומית, הרחיקו מהם רבים מתומכיהם הפוטנציאליים, שהעדיפו את המשטרים המושחתים על פני הטרוריסטים האכזריים.⁸ הכישלון בהפלת המשטרים הערביים הביא את בן-לאדן לאבחנה כי התמיכה האמריקאית היא זו שמאפשרת למשטרים להתקיים, ומשם למסקנה כי יש לסלק את ארצות הברית מהאזור על ידי פעולות טרור נגדה. כלומר, בשונה מהארגונים הסלפים-ג'האדיים האחרים, אל-קאעדה מיקד את פעילותו ב"אויב הרחוק" ופנה לטרור חוצה גבולות. פעולות הטרור של אל-קאעדה נגד ארצות הברית, ובראשן המתקפה ב-11 בספטמבר 2001, תרמו להחלטתו של נשיא ארצות הברית ג'ורג' וו' בוש לפלוש לאפגניסטן ב-2001, ומאוחר יותר לעיראק ב-2003. מהלך זה העניק תנופה מחודשת לאל-קאעדה, ומתנדבים מכל רחבי המזרח התיכון נהרו לעיראק כדי לקחת חלק בג'האד. המנהיג

הראשון המזוהה עם אל-קאעדה בעיראק היה אבו מוסעב א-זרקאוי, פושע פלילי מירדן שגילה את הדת ונעשה ג'האדיסט. ואולם, בין א-זרקאוי ובין בן-לאדן ויד ימינו, אימנן א-זוואהירי, התגלעו חילוקי דעות בנוגע לסדר העדיפויות במאבק. א-זרקאוי התמקד בטרור ובמעשי רצח המונים בשיעים, שאותם הגדיר ככופרים ובוגדים באסלאם, ואילו בן-לאדן העדיף להתמקד במאבק בארצות הברית. א-זרקאוי חוסל בידי האמריקאים ביוני 2006, יורשיו אבו איוב אל-מסרי (אבו חמזה אל-מוהאגר) ואבו עמר אל-בגדאדי נהרגו אף הם בידי האמריקאים באפריל 2010. היורש הפעם היה אברהמים עוואד אברהמים עלי אל-בדרי א-סאמראני, הידוע יותר בכינויו אבו בכר אל-בגדאדי, אשר שינה את שם הארגון ל'מדינה האסלאמית בעיראק', ובגלגולה הנוכחי – 'המדינה האסלאמית'.

סקירה קצרה זו על גלגולי הפונדמנטליזם האסלאמי מראה תהליך לינארי כמעט של רדיקליזציה ומעבר מהטפה לאלימות. התהליך נבע משילוב של מספר גורמים: החשוב ביותר – העמקת המשבר החברתי-כלכלי והפוליטי של העולם הערבי, שיצר את הקרקע הפורייה להקצנה והעלה דור של צעירים מיואשים הנאחזים במסר הרדיקלי כפתרון למצוקות האזור. שנית, תחושת האיום התרבותי אף גברה נוכח תהליכי הגלובליזציה. שלישית, כישלונם של האחים המוסלמים להגיע להשפעה פוליטית דרך הטפה או בחירות דחף אסלאמיסטים רבים לדרך האלימות. מאז שנות השבעים נעו הרדיקלים ממאבק בשליטי ערב למלחמה בארצות הברית – מנהיגת עולם הכפירה – וחזרה פנימה עם פרוץ הטלטלה הערבית ב-2011. על אף הבסיס האידאולוגי המשותף של הארגונים הסלפים-ג'האדים, רדיקליזם מוביל בדרך כלל לפיצולים ולמאבקי כוח בין אישים וארגונים המתיימרים להוביל ולהושיע את עולם האסלאם. השילוב בין אידאולוגיה רדיקלית הרואה את העולם בצבעי שחור ולבן לבין קשיים בהשגת האידאל הביאו לאימוץ דרכי פעולה רצחניות, אשר רוב קרבנותיהן היו ערבים ומוסלמים, שהתנהגותם לא הייתה טהורה דיה עבור האסלאם הטהור. אלימות זו, לא זו בלבד שלא פתרה את מצוקת המוסלמים בעידן המודרני, אלא אף החמירה אותה.

הערות

- 1 Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age, 1789 – 1939* (Cambridge, 1983), pp. 103-160.
- 2 שם, עמ' 171-209.
- 3 אפרים ברק (עורך), **האסלאם הוא בשורתנו והג'האד דרכנו: חסן אל-בנא קובץ אגרות** (תל אביב: מרכז דיין ללימודי המזרח התיכון, 2012), עמ' 17-48.
- 4 אוריה שביט, "הג'האד והג'אהליה החדשה של סיד קטב", בתוך: יוסף קוסטינר (עורך), **הג'האד: שורשים אידיאולוגיים** (תל אביב: מרכז דיין ללימודי המזרח התיכון, 2012), עמ' 29-40.
- 5 מאיר ליטבק, "מבוא", בתוך: מאיר ליטבק (עורך), **אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי**, (תל אביב: משרד החינוך; מט"ח, 1997), עמ' 16.

- 6 דוד שגיב, "האידיאולוגיה של ארגוני הג'האד במצרים", **המזרח החדש**, גיליון ל"ו (תשנ"ד), עמ' 147-132.
- 7 אסף מליח ושאול שי, **מכאבול לירושלים: אל קאעידה, הג'האד האיסלאמי העולמי והעימות הישראלי-פלסטיני** (תל אביב: מטר, תש"ע).
- 8 Emmanuel Sivan, "Why Radical Muslims Aren't Taking Over Governments," *MERIA*, Vol. 2, No. 2, May 1998, pp. 102-108.